

РАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ XVII – XVIII ст.

На прикладі освітньої практики Києво-Могилянської академії проаналізовано розвиток суспільно-політичних та правових ідей у творах вітчизняних мислителів – діячів академії, а також у творах українських мислителів, які діяли за межами цього навчального закладу. Прослідковано намагання вітчизняних вчених на основі раціоналістичних методів використати досягнення західноєвропейської політичної і правової думки (вчення про вічне і природне право, суспільний договір, форми державного устрою), а також їх спроби створити власні теоретичні концепції державного і правового будівництва. Політико-правові ідеї вітчизняних мислителів XVII-XVIII ст. слугували теоретичною базою для розробки політичних концепцій у наступні епохи.

Ключові слова: *Києво-Могилянська академія, вітчизняний освітній простір, суспільно-політичні і правові вчення, суспільний договір, державний устрій, вічне і природне право, раціоналізм.*

Актуальність теми дослідження випливає із практики сучасних процесів інтеграції нашої держави у систему світових економічних, політичних і культурних зв'язків, що об'єктивно визначає якісно новий зміст і мету освітнього процесу. Відповідний стан системи освіти виступає одним з гарантів перспективи входження України у світове співтовариство цивілізованих держав, умовою інтеграції вітчизняної і світової культури.

Важливим етапом у розвитку соціально-правового мислення у вітчизняному освітньому просторі є період кінця XVII – початку XVIII ст. Окреслений період характеризується подальшим зростанням і зміцненням національних держав Європи, розвитком промисловості, докорінними економічними зрушеннями та соціальними конфліктами – рисами, що були притаманні для епохи Просвітництва. Панівною ідеєю культури XVIII ст. став Розум. Успіхи природничих наук сприяли поширенню думки, що науково-емпіричними методами можна вивчати не лише природу, але й людину і суспільство. Саме у контексті загальноєвропейського Просвітництва розглядається розвиток політико-правових і соціальних ідей в освітньому просторі України періоду кінця XVII – початку XVIII ст.

Завдання дослідження – на прикладі освітньої практики Києво-Могилянської академії простежити розвиток суспільно-політичних і правових ідей у творах вітчизняних мислителів – діячів академії, а також у творах українських мислителів, які діяли за межами цього навчального закладу; показати намагання вітчизняних учених на основі раціоналістичних методів використати досягнення західноєвропейської політичної і правової думки (вчення про вічне і природне право, суспільний договір, форми державного устрою), а також їх спроби створити власні теоретичні концепції державного і правового будівництва стосовно своєї держави (концепція централістської держави, теорія просвіченого абсолютизму, обов'язки володаря і підпорядкованої йому громади).

Матеріалом дослідження слугували праці на суспільно-політичну тематику киево-могилянських діячів, передусім Феофана Прокоповича "Правда волі монаршої" [12], "Духовный регламент" [13], "Слово о власти и чести царской" [14], де він, опираючись на ідеї природного права і суспільного договору, на раціоналістичних засадах обґрунтовує абсолютистську форму правління, необхідність реформи церковної влади у російському просторі, розвиває думки щодо необхідності дотримання законів (вічне і природне право). (Абсолютизм як форма державного устрою був неприйнятний для українських історичних реалій – авт.)

Головним завданням для громадянина постукраїнського простору XVII – XVIII ст. були надіндивідуальні прагнення, які стояли на порядок вище, ніж власне самоутвердження. Ці прагнення були відповіддю на запити часу і мали свій вияв у формі національно-визвольних змагань, у спробах створення і побудови незалежної держави, у пошуках нових форм союзницьких стосунків з Варшавою і Москвою, у творенні різноманітних політико-правових концепцій [16, с. 605]. У розв'язання питань державотворення, в осмислення проблем "державна і церква", "державна" і "людина" значний внесок зробили діячі Києво-Могилянської академії. У цій галузі діяльності мислителі-могилянці поєднували політичні ідеї своїх попередників – українських гуманістів, діячів братств і Острозького культурно-освітнього осередку – з новітніми європейськими вченнями про державу і право, а також використовували надбання російської соціально-політичної думки. Значний інтерес вітчизняні мислителі виявляли до політичних учень Платона, Арістотеля, Жана Бодена, Томазо Кампанелли, Нікколо Макіавеллі Томаса Гоббса, Самуеля Пуфендорфа, Юста Ліпсія, Гуго Гроція, а також конституцій і правових кодексів тогочасних держав [18, с. 117]. Спираючись на наявний теоретичний доробок у галузі держави і права, а також на реальні тогочасні суспільно-політичні обставини, вітчизняні мислителі обґрунтовували власні концепції державного і церковного будівництва. В українській суспільно-політичній думці окресленого періоду вже визріло

переконання, **що в основі соціально-економічних зрушень, соціального прогресу є людський розум**, який наділений можливостями пізнавати світ, природу і суспільство і є здатний використовувати це пізнання у своїй практичній діяльності. У розумі людини вітчизняні мислителі вбачали одне з джерел свідомої діяльності людини, спрямованої на удосконалення існуючого суспільного ладу.

Теоретичним підґрунтям тогочасних українських державотворчих концепцій був західноєвропейський неосхоластицизм, що приніс з собою ідеї раціоналізму і **вчення про природне право** [17, с. 129]. Цей же неосхоластицизм сприяв розумінню права як єдності закону і вищого смислу. Ідея єдності моралі і права походила від середньовічного бачення джерел права у єдності розуму і християнського осяяння – *Ratio et Revelatio*. Як зазначає Памфіл Юркевич: "Початками права визнавалися *Ratio et Revelatio* – розум і християнське осяяння. *Ratio* покладалося в основу натурального природного права, а осяяння – в основу духовного, канонічного. Кожний підручник доводив згоду натурального розуму з божественним осяянням і намагався довести: що було розумне за природою, було розумне і за осяянням" [19, с. 150].

У Києво-Могилянській академії у зазначений період було збережене розуміння держави як системи юридичних інститутів та моральних обов'язків. Моральний обов'язок держави – загальне благо – вбачався у досягненні загального блага її членів, що передбачало підтримання усталеного суспільного порядку, добробуту і так званого природного блага, що передбачало наставляння людей на християнський спосіб життя і прагнення до споглядання першої істини – Бога задля потойбічного спасіння. [19, с. 143 – 149]. Отже, не тільки церква, але й держава повинна дбати через доступні їй засоби про створення тимчасових благ, про духовні потреби підпорядкованої їй спільноти. Здійснювати це держава могла, на переконання вітчизняних мислителів, через узгодженість прояву владної волі її керівних осіб, виражених у законотворчості, з універсальними нормами і принципами, що складають зміст природного права, джерелом якого є створений Богом природний порядок речей у світі та природа людини як її невід'ємний компонент.

Одним із джерел могилянських державно-правових концепцій була схема тісного зв'язку різних типів права – державного, природного й вічного, сформульована Фомою Аквінським [17, с. 130]. У могилянських текстах з суспільно-політичної проблематики **вічний закон** порівнюється з розумом, який спрямовує діяльність усього тіла. Правитель має бути прикладом для своїх підданих. Західна середньовічна філософія права з її розумінням позитивного людського закону як відображення закону природного і божественного не визнавала свавільності деспотизму і не вбачала у монархові джерела закону [6, с. 139]. Визнаючи походження влади від Бога, вона відрізняла сутність влади від її форми. Середньовічні політичні мислителі завданням держави бачили у побудові такого суспільного й державного устрою, який би відповідав планам божественного управління світом, слугував би спільному благові і сприяв би досягненню найважливішої мети – духовному вдосконаленню і спасінню. Згідно з тогочасними поглядами, монарх має у громадському й приватному житті узгоджувати свої дії з моральним законом і дотримуватися чинних позитивних законів у державі.

На західноєвропейські правові ідеї у своїх концепціях держави і права опирався, як і інші киево-могилянські мислителі, Феофан Прокопович – відомий громадський і політичний діяч, професор, ректор Києво-Могилянської академії, а далі – радник Петра I, автор теорії просвіченого абсолютизму і церковної реформи у Росії. Як стверджує В. М. Нічик, він був обізнаний з досягненнями західноєвропейської суспільно-політичної думки: працями Ю. Ліпсія, Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Буддея. В особистій бібліотеці мислителя були такі твори, як "Політика або вчення про державу" Ліпсія, "Про право війни і миру" Гроція, "Про обов'язки людини і громадянина згідно з законом природним" Пуфендорфа та ін. [8, с. 221; 9, с. 88]. Інтерес до цих творів пояснювався концепціями, що були викладеними у них, а саме: природного права і суспільного договору, обґрунтуванням підстав закону природи і природного права розумною людською природою. Природне право і непорушність природного закону пояснювалася, на думку цих мислителів, сталістю й незмінністю людської природи. Природне право охоплювало наступні складові: право на життя, продовження роду, спілкування, активне самоствердження, особисту гідність, свободу сумління – що було ознакою розумної людської природи, даної Богом, а отже не могло бути порушеним з боку держави [17, с. 131].

Особливою популярністю у могилянських колах користувався голландський вчений-юрист Гуго Гроцій (1583–1645), виразник інтересів голландської буржуазії, один із авторів буржуазної, прогресивної для свого часу науки права [15, с. 6-7]. Найважливішою властивістю людської природи Г. Гроцій вважав схильність до утворення спільноти. У своєму творі "Про право війни та миру" ("*De iure belli ac pacis*"). Рік видання – 1625) [15, с. 8] він зазначає: "К числу свойств, присущих человеку, относится стремление к общению, или, им то же, общительность, но не всякая общительность, а именно – стремление к спокойному и руководимому собственным разумом общению человека с себе подобными: то есть то, что стоики называли "ойкейосис" [приобщением]. Оттого-то и не следует в качестве всеобщего правила утверждать, будто каждое животное по природе стремится только к собственной пользе" [2, Пролегомена 6, с. 45]. Новизна інтерпретації цієї ідеї киево-могилянськими вченими полягала у її поєднанні з ученням про суспільну угоду. Києво-могилянські мислителі погоджувалися з варіантом вчення про суспільно-договірне походження держави, викладеним у праці Г. Гроція "*De iure belli ac pacis*". Г. Гроцій утверджував ідею про творення людьми державного зв'язку з метою забезпечення своїх інтересів і користі, а також заради реалізації своєї природної схильності до утворення спільноти. Гуго Гроцій дає таке визначення держави: "Государство же есть совершенный союз свободных людей, заключенный ради соблюдения права и общей пользы" [2, Кн. I, Гл. I, Разд. XIV, с. 74]. Ця ідея була ближчою до звичної для українських мислителів аристотелівської і середньовічної філософії права. Прийнятною і для них була концепція С. Пуфендорфа,

який природному станові людства протиставляв не державний, а "культурний" або "моральний" стан, до того ж природний стан С. Пуфендорф уявляв як такий, що характеризується мирним розвитком, а не із зиткненням егоїстичних інтересів [7, с. 164].

Разом із західноєвропейськими джерелами значний вплив на формування політичних поглядів києво-могилянських учених, зокрема Феофана Прокоповича, мала також **російська суспільно-політична думка**. Остання теоретично обґрунтовувала абсолютизм царської влади. Авторитарні концепції утверджували розуміння країни як родинного маєтку, який правитель одержував у спадок разом з мешканцями, які населяли її. Добробут і суспільне становище представників нобілітету залежали не від їхніх особистих якостей і здобутків, а від уміння успішно боротися за довіру і вплив на монарха [5, с. 20]. Такий політичний устрій Московської держави викликав негативну реакцію з боку української політичної еліти. Відомий український політичний діяч Юрій Немирич у своєму творі "*Discursus de bello Moscovitico*" [10, с. 118-119] піддає критиці монархічний, самодержавний спосіб державного правління, який може, як це було за Івана Грозного, перерости в тиранію. Коли закони стають грою у руках володаря, піддані перетворюються на рабів, зникають усі гарантії щодо законодавства, втрачаються громадянські свободи. Валерія Нічик з цього приводу зазначає: "Коли воля і розум однієї людини стають незаперечним авторитетом, то порушується свобода волі і вільного дискурсу, якими бог обдарував усіх людей, а разом з цим зникають або значно погіршуються умови розвитку наук і освіта. Виходячи з цих міркувань, Юрій Немирич завжди був противником об'єднання з самодержавною Росією і вважав за краще, щоб Україна залишалася (хоч і на інших умовах) у складі Польщі, яка є республікою і тому має кращі можливості для забезпечення прав своїх громадян" [10, с. 118-119]. Несприйняття в українських інтелектуальних і політичних колах викликав також і сакральний характер Московської держави. Джерелом такої сакралізації влади була концепція Москви – третього Риму, що мала на меті перенесення на московського царя функцій візантійського базилевса і передбачала протиставлення Московії як носія істинної православної традиції Візантії та культурний ізоляціонізм [3, с.142]. Поступово ідея сакралізації монарха набувала тотального впливу на різні сфери життя і побуту російського народу – на державне управління, на національну самосвідомість, на духовне життя, а царське самодержавство отримало статус віросповідного догмату, культ царя став необхідною умовою релігійності [3, с. 120]. Навіть започаткована Петром I європеїзація російського життя не послабила, а навпаки, підсилила тенденції до сакралізації царської влади, коли монарх внаслідок сприйняття його як голови церкви був ще більшою мірою наближений до Бога [3, с. 93]. Така сакралізація і необмеженість царської влади, відсутність корпоративних і регіональних установ, з яким мали рахуватися західноєвропейські правителі, була чужою і незрозумілою українському суспільству кінця XVII – XVIII ст. і створювала відчуття напруження між українським і російським культурними середовищами і системами державного правління [5, с. 36]. Вплив російських суспільно-політичних ідей прослідковується у праці Феофана Прокоповича "Правда воли монаршей во определении наследника державы своей" [12]. Основна ідея твору – обґрунтування спадкової монархії і абсолютизація монархічної форми правління з посиленнями на вічне право. У цьому творі Ф. Прокопович стверджує, що піддані повинні беззастережно підкорятися волі монарха, оскільки усіляка влада є від Бога, отже Боже веління і природний закон, що є вміщений у серцях, спонукають до послуху та покори: "Аще бо и всякіе частные законы, или уставы Верховных Властей одну некую въ народе пользу творящыя, или едины вредъ некіи изъ отечества истребляющыя, со усердіемъ принимаютъ и верно сохраняютъ подданіи долженствуютъ, понуждаеми на то, какъ Божиимъ въ Священномъ писаніи повеленіемъ, так и естественнымъ закономъ ихъ написаннымъ" [12, с. 1]

Найвищим правом могилянці, згідно із середньовічними суспільно-політичними теоріями, вважали **вічне право або вічний закон**. На їхню думку, це право не підлягало жодним змінам, бо його джерелом був абсолют-Бог – джерело всіх інших видів права, символ найвищої моральності, добра і істини. Я. Стратій наводить визначення вічного права ще одного могилянського професора Михайла Козачинського з його курсу "*Philosophia aristotelica*" як "акт пізнаючого Божого розуму, що вказує, як слід скеровувати всіх до своєї мети" [17, с. 134], зазначаючи, що погляди цього мислителя перегукуються з поглядами на вічне право Ф. Прокоповича. Вічне право, на думку вітчизняних мислителів-могилянців походить від самого Бога, є йому тотожним, воно є джерелом усіх інших видів права, в першу чергу, природного. Виведення від Бога як законодавчого принципу світобудови норм моральності й природного права спричинювало в людині відчуття власної причетності або співпричетності (лат. *participatio*) до гармонійних первнів всесвіту і найвищих моральних смислів буття, відкривало для людського духу можливість входження в контакт із метафізичною реальністю, перешкодою спробам руйнації етичних основ соціального устрою [1, с. 31].

Таким чином, природне право київські вчені виводили із вічного, вважали, що природне право є похідним, співпричетним до вічного, а з іншого боку – після свого встановлення Богом набуває ознак незмінності й непорушності, чим частково унезалежнюється від свого творця. Ідея певної самостійності природного права, що спостерігається у творах українських мислителів (М. Козачинський, Ф. Прокопович) [17, с. 134], перегукується із західноєвропейськими правовими вченнями XVI–XVII ст., насамперед з вченням Гуго Гроція. Г. Гроцій у своєму творі "Про право війни і миру" стверджував: "Естественное право ... столь незыблемо, что не может быть изменено даже самим богом" [2, кн. I, Гл. I, Разд. X. с. 72]. Природне право могилянські вчені розуміли як волю абсолюту-Бога, що актуалізувалася у сукупності норм вічного права. Вічним правом Бог наділив людей і вклав у них природно-правові настанови з метою гармонізації й одухотворення їхнього життя. Змістом природного права є: право на продовження життя, право віддавати кожному йому належне, розуміння потреби спільного життя і блага – ці норми зафіксовані у людському

розумі, або за висловом Ф. Прокоповича, були написані Богом у серцях людей у вигляді природного закону [17, с. 135].

Виникнення і розвиток законодавства могилянці пов'язували з особливостями державної структури. Ф. Прокопович у своїй праці "Правда Монаршої" характеризує три форми державного правління: демократію, аристократію і монархію: "Всеми известно, что не едины по всем мире образы есть высочайшего правительства. Но инде главные всего отечества дела оуправляются согласием всех жителей, якое правительство было прежде оу многих народовъ Елиинских, и долго пребывало оу Римлянъ. А в наша времена есть такое правительство въ Венеции, Голландии, и въ Полщи: и сіе нарицается Демократія, то есть Народодержавство. Инде же не всего народа, но и не единого лица волею, но несколько избранных мужей сословиемъ правится отечество, якойый правления образъ был в Риме при десяти правителехъ недолгое время: и сіе правительство нарицается Аристократія. Инде же вся держава въ рукахъ единого лица держится и сія именуется Монархія, то есть Самодержавство. Но сверхъ сихъ образовъ правления, бывають правительства отличные отъ всехъ сихъ именованныхъ, которые съ сихъ же троихъ или двоихъ, аки бы смешанный составъ свой имеютъ" [12, с. 28]. Цю Монархічну форму правління Ф. Прокопович поділяє на виборну і спадкову. Оптимальною і найбільш корисною для держави Ф. Прокопович вважає абсолютну спадкову монархію [12, с. 28-30].

Феофан Прокопович сформувався в Україні як релігійний і політичний діяч, але щодо суспільно-політичного устрою України XVII–XVIII ст., то єдина форма державного правління тут ще не утвердилася. Яскраво вираженими були протистояння шляхетсько-республіканської і монархічної тенденцій. Політична теорія цього українського мислителя опиралася на засади природного права і покладала на монарха широкий спектр обов'язків, тобто завданням влади було дотримання чинного у державі законодавства, піклування про спільне благо підпорядкованого населення і сприяння духовному удосконаленню людей, що у підсумку узгоджувалося з вічним правом. Як зауважує Я. Стратій, є сумнівним, "щоб ці настанови неухильно виконувались у політичній практиці того часу, проте домінування таких теоретичних принципів передбачало несприйняття виявів сваволі й деспотизму з боку владних осіб, забезпечувало регіональні і корпоративні права, наявність двох центрів влади – світської і духовної тощо" [17, с. 139]. У своїй інтерпретації монархічної влади Ф. Прокопович спирається на російську політичну традицію. У зазначений період кінця XVII – початку XVIII ст. у Росії складається автократія (абсолютна монархія), що передбачала теоретично необмежену царську владу та втілювалася у політичну практику. У "Правді волі Монаршої" Ф. Прокопович розвиває думки про сутність і самодостатність царської влади, але її незалежність обмежує відповідальністю перед Богом: "И тако всякъ самодержавный Государь человеческого закона хранить не долженъ, колми же паче за преступление закона человеческого не судимъ есть: Заповеди же Божія хранить долженъ, но за преступление ихъ самому токмо богу ответъ дастъ, а отъ человекъ судити быти не можетъ" [12, с. 22]. Така концепція влади не сприймалася в українському державно-правовому полі. Пилип Орлик, торкаючись у своїх "Пактах і Конституціях законів вольностей Війська Запорізького", деспотичне право характеризує як узурпацію влади, як порушення природного права, що спричинює беззаконня і насильство [11, с. 30]. Таке ж ставлення до тиранічної форми правління прослідковується у поетичному творі Семена Климовського "Про правосуддя начальних та бадьорість їхню (XVIII ст.). На думку автора, Бог посилає правителя для служіння загальному добру і громадській користі. Якщо він у своїй діяльності керується не справедливістю і добром, а тиранією і свавіллям, то такий правитель втрачає богоподібність і легітимність, призводить до духовної смерті не лише себе самого, а й підвладний народ [4, с. 313-315].

Отже, у своїх політичних поглядах Феофан Прокопович відходить від української суспільно-політичної традиції, пристосовує концепції природного права і суспільного договору до російського автократизму. Загалом, ідея загального блага або всенародної користі використовується Ф. Прокоповичем для обґрунтування абсолютистської концепції – нічим не обмеженої волі монарха. Монарх, навіть у справі обрання свого спадкоємця, не може спиратися на людський позитивний закон: "Человеческій бо законъ о семь не можетъ быти, понеже явственно показалось, что Самодержцы закономъ человеческимъ не подлежатъ: закона ж Божія на сіе собственнаго не обретаемъ" [12, с. 25]. Обстоюючи російський варіант спадкового монархічного правління, Ф. Прокопович перекоонує, що за такої форми правління краще забезпечується цілісність держави, забезпечується добробут її громадян, високий освітній рівень еліти, рідко трапляються заколоти і повстання – причиною є страх перед владою: "нетъ такого зла в наследной Монархии: природный некий страх въ народе, и говение къ Государю своему, и онъ не яко человекъ, но аки бы изятый отъ числа смертныхъ почитаемъ есть" [12, с. 40]. Таким чином, слідуючи за російськими політичними традиціями, він обстоює абсолютистську деспотичну форму спадкової монархії, зміцнює тенденцію сакралізації володаря і обґрунтовує принцип підпорядкованості всіх державних справ його династичному інтересові. Водночас, обстоюючи абсолютистську форму державного правління, Ф. Прокопович бачить монарха високоінтелектуальним володарем, "філософом на троні" [8, с. 231], який у своєму правлінні опирається на природне право, діє згідно з законами розуму, керується міркуваннями спільного блага, сприяє зміцненню і процвітанню держави. Його концепція держави була спробою створення російської просвітницько-абсолютистської версії теорії природного права.

Ще одним важливим моментом у суспільно-політичних поглядах Ф. Прокоповича було обґрунтування підпорядкування церкви світській владі. Ф. Прокопович виступав за скасування патріархату і запровадження колегіальної форми управління церковними справами – Синоду. Ці питання стали предметом теоретичного опрацювання у "Духовному регламенті" [13]. Цей твір Ф. Прокопович написав на замовлення Петра I з метою обґрунтування необхідності реформи церковної влади в Росії, яка за тогочасних

історичних умов мала бути підтримкою російському цареві у проведенні заходів щодо централізації влади і зосередження її в руках одного монарха.

Джерелом переконання Феофана у потребі підпорядкування церкви державі, був, як зазначає Я. Стратій, вплив на нього тих західних політико-правових теорій, що спиралися на реформаційну ідеологію. У межах останньої ідея підпорядкування церкви державі (відокремлення церкви від держави) виникла на тлі заперечення принципів католицького теократизму і централізму, вивільнення держави від церковної опіки, формування ідеалу правової держави з відповідним розвитком підприємницьких орієнтацій. Загалом мова йшла про трансформацію церкви в організацію, побудовану на засадах громадського самоврядування, а не ієрархічної підпорядкованості [18, с. 123]. Пристосування цієї ідеї до російських реалій, здійснене Ф. Прокоповичем на замовлення Петра I було обґрунтоване у таких працях вченого, як "Розыск исторический", "Слово о власти и чести царской", "Духовный регламент" та ін. Теоретичні роздуми Ф. Прокоповича сприяли зміцненню абсолютистської, деспотичної форми правління, знищенню формальної незалежності духовної влади, неможливості для зародження та функціонування плюралістичних політичних тенденцій у російському суспільстві.

Висновки. Соціально-політичні ідеї, які розроблялися вітчизняними мислителями у Києво-Могилянській академії, посідали значне місце в освітній практиці цього навчального закладу, а далі виходили за його межі, були поєднанням західноєвропейського досвіду з історичними реаліями власних держав (України і Росії). Вітчизняні вчені Феофан Прокопович, Михайло Козачинський, Пилип Орлик та ін. у своїх творах зосереджували увагу на теоріях природного права, суспільного договору, обов'язків правителя і підпорядкованої йому громади. Внаслідок історичних реалій відомий вітчизняний мислитель і громадсько-політичний діяч Феофан Прокопович свої політико-правові концепції розробляв, спираючись на російські історичні реалії. Це знайшло відображення у його творах "Правда волі монаршої", "Духовный регламент", "Слово о власти и чести царской", та ін. Основну увагу Феофан Прокопович приділяв обґрунтуванню монархічної форми правління, теорії просвіченого абсолютизму, співвідношення світської та церковної влади. При розв'язанні цих проблем учений намагався використати ідеї, що мали місце у тогочасному суспільно-правовому просторі: ідеї середньовіччя і ранньомодерні правові теорії та на основі їх синтезу подати теоретично-правове обґрунтування тогочасним суспільно-політичним процесам з огляду на їхнє функціонування у російських історичних реаліях. При створенні своєї концепції влади спадкового монарха мислитель опирався на західноєвропейський та на український досвід, хоча метою здійснення була їх російська рецепція.

На нашу думку, вивчення політико-правового досвіду, який мав місце у вітчизняному освітньому просторі XVIII -XVIII ст. заслуговує на те, щоб бути переосмисленим і творчо використаним в умовах сьогодення на шляху формування власної державності та інтеграції у європейське і світове співтовариство.

Використані джерела

1. Бачинін В. А. та ін. Філософія права / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов; Нац. юрид. Акад. України ім. Я. Мудрого. – К. : Ін ЮРЕ, 2003. – 468 с.
2. Гроцій Гуго. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Пер. с латин. А. Л. Сакетти. Репринт с изд. 1956 г. – М.: Ладомир. 1994. – 868 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://grachev62.narod.ru/huig_de_groot/prolegomena.html
3. Живов В. М., Успенский Б. А. Царь и Бог. Сематические аспекты сакрализации монарха в России // Языки культуры и проблемы переводимости / АН СССР, научн. совет по ист. мир. к-ры. Отв. ред. В. А. Успенский. – М. : Наука, 1987. – 251 с.
4. Климовський С. Про правосуддя начальних та бадьорість їхню // Тисяча років українсько-суспільно-політичної думки. У дев'яти томах. Т. IV, кн. перша (Перша третина XVIII ст.). – К. : Дніпро, 2001. – 520 с.
5. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760 – 1830) / Центр досліджень іст. України ім. П. Яцика Канад. ін-ту укр. студій Альбертського ун-ту. – К. : Основи, 1996. – 317 с.
6. Коплстон Фредерік. Середньовічна філософія / Пер. з англ. А. Колесника. – К., 1997. – 159 с.
7. Кузнецов В. Філософія права. Історія та сучасність / В. І. Кузнецов. – К. : Стило. Фоліант, 2003. – 380 с.
8. Ничик В. М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII века : [монография] / В. М. Ничик. – К. : Наук. думка, 1978. – 298 с.
9. Ничик В. М. Суспільно-політичні погляди Ф. Прокоповича. Передмова до I-го тому // Прокопович Феофан. Філософські твори в трьох томах. – К. : Наук. думка, 1979 – 1981. Т. I. Передмова. Про риторичне мистецтво. Різні сентенції. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 77–100.
10. Нічик В. М. Громади антиринітаріїв на Україні та їх ідеологія // Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). Відп. ред. Горський В. С.; АН УРСР. Ін-т філософії. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 64–129.
11. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького (Конституція Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р.) // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К. : Тов-во "Знання України", 1993. – 191 с.
12. Прокопович Феофан. Правда волі монаршей во определении наследника державы своей. 1722 год. – 63 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (http://imwerden.de/pdf/feofan_prokopovich_pravda_voli_monarshej_1722.pdf.)
13. Прокопович Феофан. Духовный регламент. 1721 год. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krotov.info/acts/18/1/1721regl.html>

14. Прокопович Феофан. Слово о власти и чести царской, яко от самого Бога в мире учинена есть, и како почитати царей и оным повиноватися людие должествуют; кто же суть и коликий имеют грех противляющийся им. Лета господня 1718 году, априллия в 6 день, в царствующем Санкт-Питербурхе, в неделю цветную // Прокопович Феофан. Сочинения. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 502 с.
15. Сакетти А. Л., Желудков А. А. Гуго Гроций и его трактат "О праве войны и мира" // Гроций Г. О праве войны и мира. Репринт с изд. 1956 г. – М. : Ладомир, 1994. – С. 6–38. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://grachev62.narod.ru/huig_de_groot/prolegomena.html
16. Стратій Я. М. Людина і суспільство (соціально-політичні ідеї) // Історія української культури. У п'яти томах. Том 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII ст. – К. : Наук. думка. 2003. – 1246 с.
17. Стратій Я. М. Ідеї природного права і суспільного договору на службі петровського абсолютизму ("Правда волі монаршої" Теофана Прокоповича) // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред.-упор. : Л. Довга, Н. Яковенко. – К. : Критика. 2005. – 584 с.
18. Стратій Я. М. Філософія в Києво-Могилянській академії. 4. Розуміння людини. Етика і політика // Київ в історії філософії України / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. – К.: Вид. дім "КМ Academia" ; ТОВ Університетське вид-во "Пульсари", 2000. – 264 с.
19. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. Вид. друге. – К. : Ред. журн. "Український Світ", 2000. – 756 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://lawdiss.org.ua/books/063.doc.html>.

Антонюк Г.Д.

РАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ XVII – XVIII ВВ.

На примере образовательной практики Киево-Могилянской академии в статье проанализировано развитие общественно-политических и правовых идей в произведениях отечественных мыслителей – деятелей Академии, а также в произведениях мыслителей, действовавших за пределами этого образовательного учреждения. Прослежено намерение отечественных ученых на основе рационализма использовать достижения западно-европейской политической и правовой мысли (учение о вечном и природном праве, общественном договоре, о формах государственного устройства), а также их намерения выстроить собственные теоретические концепции государственного и правового устройства. Политико-правовые идеи отечественных мыслителей XVII-XVIII века были базой для разработки политических концепций в последующие эпохи.

Ключевые слова: Киево-Могилянская академия, отечественное образовательное пространство, общественно-политические и правовые учения, общественный договор, вечное и натуральное право, рационализм.

Antonjuk G. D.

RATIONALISTIC STUDY OF SOCIAL AND LEGAL IDEAS IN THE NATIONAL EDUCATIONAL SPACE OF XVII – XVIII CENTURIES

The article examines the development of social, political and legal ideas in the works of local thinkers – leaders of the academy on the basis of educational practice of Kyiv-Mohyla Academy, as well as in the works of Ukrainian thinkers who were outside of the institution. Traced were the efforts of local scientists based on the rational methods to use the achievements of Western political and legal thought (the doctrine of eternal and natural law, social contract, forms of government), and their attempts to create their own theoretical concepts of public and legal construction. Political and legal ideas of local thinkers of XVII-XVIII centuries were taken into consideration as the theoretical basis for the development of policy concepts in subsequent periods.

Key words: Kyiv-Mohyla Academy, the national educational community, social, political and legal theory, social contract, government, eternal and natural law, rationalism.

Стаття надійшла до редакції 24.05.13

